

szemle

Autonómiák Magyarországon 1848–2000*

A mindenkori magyar állam területén működő autonómiák eddig legteljesebb körűbb összefoglalásával találkozhat az, aki a kezébe veszi a L'Harmattan Kiadó és az ELTE Történelemtudományok Doktori Iskolájának közös, az *Autonómiák Magyarországon 1848–2000* című kiadványát. A háromkötetes mű első kötetében az összefoglaló tanulmányok mellett forrásdokumentumok szerepelnek 1848-tól az első világháború végéig, míg a másik két kötetben időrendi sorrendbe rendezve csak dokumentumok találhatók (a második kötetben az 1919–1949, míg a harmadikban az 1949–2000 közötti időszakra vonatkozóan).

Manapság egyre fontosabb, hogy a különböző társadalmi csoportoknak lehetőségük nyíljon arra, hogy szabadon dönthessenek saját ügyeikben, az állam, a mindent behálózó politika és gazdaság béklyói alól kiszabadulva. Az autonómiák, azaz az állampolgárok kisebb vagy nagyobb létszámú, valamilyen közös érdek, cél, ideológia vagy vallás mentén kialakult, önmaguk felállította szabályok szerint működő önszerveződő közösségei meghatározó elemei napjaink magyar társadalmának. Ezen közösségek beható vizsgálata során nem elég csupán elméleti síkon tárgyalnunk a kérdést, hanem mindenféleképpen ki kell térnünk a gyakorlati megvalósulásra is, hiszen az autonómiák egyik fő jellemzője

* GERGELY Jenő (szerk.): *Autonómiák Magyarországon, 1848–2000*. A bevezető tanulmányt írta, a dokumentumokat összegyűjtötte, a bevezetőket és a lábjegyzeteket készítette: CIEGER András–GERGELY Jenő–IGNÁCZ Károly–KÁRDOS József–RÁCZ Kálmán–RÉFI Attila–STRAUSZ Péter–ZACHAR Péter Krisztián. L'Harmattan Kiadó–ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2005. I–III. 797, 1539, 2391 p. (CD-ROM-verzió: L'Harmattan Kiadó–ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola–Arcanum Kiadó, Budapest, 2006.)

az állami, politikai vagy gazdasági hatalmaktól való függetlenségük. Ennek mértéke természetesen országonként, koronként és közösségenként változó: az autonómiák saját szabályalkotásának lehetőségei nagymértékben függnek az állami törvényhozástól, létük sokszor politikai akarat függvénye, míg anyagi fenntartásuk az állami vagy privát gazdaság teljesítő- és segítőképességén is múlhat. A kiadvány fontos szerepet játszhat abban, hogy ennek a függetlenségnek (vagy függőségnek) a történeti alapjait feltárja a kötet olvasói számára.

A kutatók célként tűzték ki maguk elé, hogy bemutassák az olvasóknak a magyarországi autonómiák keletkezéstörténetét, szervezetét és működését. Ennek keretein belül alaposan elemezték az 1848-as polgári forradalomtól egészen a 20. század végéig a jelentősebb autonómiákat, így a közigazgatási önkormányzatokat, a kamarákat, a társadalombiztosítás rendszerét ugyanúgy, mint az egyházak, az egyetemek és a Magyar Tudományos Akadémia önkormányzatiságát. A tanulmánykötet erényei közül mindenképpen kiemelkedő, hogy az 1848-at követő polgári korszak és az 1989-es rendszerváltás utáni időszak bemutatása éppúgy a kutatók célja volt, mint a 20. század második fele szocialista korszakának vizsgálata, ugyanis a pozitív példák történelmi kontextusban csak a negatív példák, a tévutak, az autonómiák majdnem teljes hiányának bemutatása mellett érthetők meg igazán. Érthető a kezdő- és a végpont kiválasztása a szerkesztés során, hiszen a polgári forradalom cezúrája kiváló kiindulópontnak, míg a 20. század vége tökéletes zárópontnak bizonyult e közösségek vizsgálatához. A magyar történelem e bő 150 esztendeje a maga változásaival ráadásul alkalmas arra, hogy a kötet tanulmányai jó és rossz példákat is bemutathassanak, azaz láthatjuk, hogyan változik az autonómiák helyzete demokratikus és diktatórikus körülmények között, vagyis hogyan „fogja vagy engedi el a kezűket” a politikai hatalom.

A kiadvány nyitó tanulmánya (Gergely Jenő munkája) az autonómiákkal általában foglalkozik; a benne felvetett kérdésekre (milyen területeken valósulhatnak meg az autonómiák, milyen összefüggések találhatók az állami-politikai berendezkedés és az autonómiák jogai között?) az ezt követő tanulmányok adják meg a feleletet. A kiadvány elsőként a közigazgatási önkormányzatokat veszi górcső alá. A helyi, területi önkormányzatok a jogszabályokban meghatározott állami, illetve a maguk meghatározta közigazgatási feladatokat látnak el. A tanulmányok négy fontos szempontot körbejárva elemzik a közigazgatási autonómiák kialakulását és működését. E szempontok mindegyike fontos a vonatkozó korszak megértéséhez: az önkormányzatok kialakulását kísérő po-

litikai diskurzusok, a megszülető jogi szabályozás (közte az első átfogó, kódexszerű közigazgatási jogszabály, az 1870: XLII. törvénycikk bemutatása), a különböző önkormányzati szintek közötti konfliktusok, végül a finanszírozási kérdések. Ezután részletesen, kronologikus sorrendben ismerhetjük meg a közigazgatási autonómiákra vonatkozó szabályozást az első világháború végétől, az országhatár-módosulásokon át egészen a magyarországi közigazgatás 1944-es háborús felbomlásáig. A közigazgatási önkormányzatok fejlődése 1950-ben a szovjet típusú, centralizált tanácsrendszer bevezetésével megszakadt, és az önkormányzatiság elve később is csak csírájában lehetett jelen hazánkban a szocialista korszakban (gondoljunk csak az úgynevezett harmadik tanács törvényre – 1971. évi I. törvény). A rendszerváltás utáni időszak közigazgatási önkormányzatával is külön tanulmány foglalkozik a kötetben, amely az Ellenzéki Kerekasztal megalakulásától egészen a valódi európai önkormányzatiság megszületéséig és működéséig kalauzolja el az olvasót. E tárgykörben külön érdekesség Ignác Károly tollából Budapest önkormányzatiságának elemzése 1848-tól 1989-ig három részletben, ám apróbb hiányérzetet okozott a rendszerváltás utáni fővárosi szabályozás bemutatásának elmaradása.

A tanulmánykötet következő nagyobb fejezete a kamarai autonómiákkal foglalkozik. E szakmai alapon szerveződő törvényes érdekképviselői szervek – melyek saját ügyeiket önállóan és sokszor önjáróan intézik – ma már mindennapjaink részét képezik. Ám önkormányzatiságuk nem tűndökölt mindig ennyire. A kötetben bemutatják a kereskedelmi és iparkamarák, az ügyvédi és közjegyzői kamarák, a mezőgazdasági kamarák, a mérnöki kamarák, illetve az orvosi kamarák megalakulását és működését, illetve kiemelt negatív példaként a politikai hatalom néhol diszkriminatív és központosító törekvéseire az 1938-ban az első zsidótörvénnyel felállított, de szerencsére abban a formájában nem sokáig működő Sajtó-, illetve Színművészeti és Filmművészeti Kamarát.

A kötet ezután egy sajátos autonómiát, a biztosítóintézetek önkormányzatiságát tárgyalja. A biztosítóintézetek autonómiája ugyanis – szemben az eddig vizsgált autonómiákkal – csak saját szervezetük belső ügyeire terjed ki. Ez a megszorítás természetesen érhető, ha tudjuk, hogy nem érdekképviselői feladatokat, hanem egészségügyi, nyugdíj-szolgáltatási vagy betegsegélyezési funkciókat látnak el. A tanulmányban a társadalombiztosítás rendszerére nehezedő – az 1980-as években kezdődő – állami pressziót követhetjük nyomon, amely elvezetett a társadalombiztosítási önkormányzatok 1998-as felszámolásáig, és a rendszer állami felügyelet alá vonásáig.

Az autonómiák közül talán az egyházak és a felekezetek autonómiája közelíti meg leginkább az ideális állapotot a politikai és gazdasági függetlenség tekintetében. E vallási vagy világnézeti azonosságon alapuló intézmények mély, évszázados gyökerekkel rendelkeznek a magyar társadalomban, és gyakorlatilag teljesen átfogják azt. Az egyházi autonómiával foglalkozó tanulmány az 1568-as tordai országgyűléstől egészen a 21. század elejéig, 2004–2005-ig húz ívet. Az egyházpolitika fontosabb reformjai és az egyházszervezet különböző egységei az alapszinttől egészen a felső, országos szintekig egyaránt szerepelnek benne. A szocialista korszakban bekövetkezett az egyházak államosítása, és a tömegek számos ok miatti „elvallástalanodása”. Az egyház és állam valódi és újbóli szétválasztása csak a rendszerváltás után valósulhatott meg Magyarországon, de az egyházaknak annak ellenére sem sikerült mindmáig visszaszerezniük korábbi befolyásukat, hogy az egyházi autonómiák a társadalmat leginkább átfogó szerveződések egyikei.

A tudományok szabad művelésének és a tanszabadság kiteljesedésének elősegítésére hivatottak az egyetemi autonómiák, amelyek nélkül nehéz valódi felsőoktatásról, valódi egyetemi struktúráról beszélni. Az egyetemek függetlensége mindig is erkölcsi, szellemi és szakmai alapon nyugodott, hiszen teljes önállóságot elérniük szinte sosem sikerült. Mint a tanulmány írója is megállapítja, ez – a közhiedelemmel ellentétben – nem is feltétlenül célja az egyetemi önkormányzatoknak. Nagy Lajos, Zsigmond és Mátyás rövid életű egyetemei után a szerző hamar rátér a nagyszombati egyetem 1635-ös megalapítására, majd a történelmi szálát tovább fűzve eljut a 18. századi egyetemi centralizáció időszakáig. Az elavult egyetempolitikát is az áprilisi törvények térítették vissza a helyes útra (1848. évi 19. tc.), amiről száz év elteltével ismét letéríti majd a politika. A szocialista politikai hatalom kétségbe vonta az egyetemi autonómiák létjogosultságát, és a szovjet modell adaptálásával az egyetemeken is megvalósult a pártirányítás rendszere. Ezen autonómia terén is gyökeres változást hozott természetesen a rendszerváltás, ami után újra megerősödhetnek az egyetemi önkormányzatok.

A kötet zárótanulmánya annak a Magyar Tudományos Akadémiának autonómiáját mutatja be 1848 és 2000 között, amely mindig is a kutatás szabadsága, a tudomány autonóm fejlődése és eredményeinek megismertetése mellett foglalt állást. Önkormányzatisága természetesen az állami-politikai helyzet függvényében nem jelentkezett mindig ideális formában, ám a rendszerváltás utáni helyzet bizakodásra adhat okot számunkra; remélhetjük, hogy kibővített és korszerűsített autonómiája segítségével az MTA nagy mértékben elősegítheti a magyar tudományos élet fejlődését.

A teljes kiadvány forrásanyaga nem feltétlen újdonság az olvasó számára, hiszen e források legtöbbjét más kutatók már korábban közölték. A mű jelentősége nem is ebben áll e téren, hanem abban, hogy e dokumentumokat végre rendszerezve, a teljességre törekedve gyűjtötték össze, így a magyar autonómiák legfontosabb forrásait egy kiadványban kaphatják meg az érdeklődők.

A műben bemutatott autonómiák története megerősíthet bennünket abban, hogy a múlthoz hasonlóan, a jövőben is biztosítékai lesznek a demokrácia megerősödésének és a demokratikus alapjogok mind teljesebb megvalósulásának. Mindenféleképpen ki kell emelnünk a kiadvány szerkesztőjének, Gergely Jenőnek a nevét, hiszen alapos, ám sok tudományos művel szemben igazán olvasmányos és egyenletes színvonalú munkát tett le a nagyközönség asztalára. Így végső soron a magyarországi autonómiákat bemutató kötetek nyugodt szívvel és bátran ajánlhatók – és nem csupán a szakmabelieknek, hanem a szélesebb olvasóközönségnek is.

Gosztonyi Gergely

A „fényes szelek” fényében és árnyékában*

Az életrajz nem tartozik a történetírás könnyű műfajai közé. Sokan és sokat értekeztek már a tudományos igényű biográfia nehézségeiről, a történész és hőse viszonyáról, a személyiség határaitól, a pszichologizálás erőltetett használatáról. Óhatatlanul kialakul bizonyos személyes kapcsolat, valamilyen lappangó rokonszenv vagy határozott ellenszenv a historikus és kiválasztott alanya között. Ezt a különleges viszonyt számomra legkifejezőbben Vermes Gábor ábrázolta a Tisza István-életrajz második kiadásához illesztett előszavában: „Lóhalálában írtam a szöveget a tanítás mellett. December elején már 1918 októberénél tartottam, és tudott tény, hogy e hó utolsó napján esett Tisza István merénylek áldozatául. De nem tudtam írásban megölelni hagyni. Feleségem kétségbeesetten kérdezte minden este, »Meghalt-e már?« »Nem«, mondtam, »még valaminek utána kell, hogy nézzek«. Természetesen a végén nem volt más választásom, mint leírni a szomorú történetet, de a kézirat befejezése feletti örömet beárnyékolta az elbúcsúzás szomorúsága.

* POGÁNY Mária: *A „fényes szelek” fényében és árnyékában. Kardos László 1918–1980.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2005. 181 p.